

811.163.41'367:929 Ковачевић М.
<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.6>

СВЕТЛАНА Б. ПАНИЋ*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 09. 2018.
Прихваћен: 15. 01. 2019.

НОВИ ПОГЛЕДИ МИЛОША КОВАЧЕВИЋА НА ФУНКЦИЈУ ПАДЕЖА У РЕЧЕНИЦИ

У раду смо приказали три рада професора Милоша Ковачевића у којима се он бавио самим термином логички субјекат, те приједлошко-падежним формама у функцији логичког субјекта које или нису довољно прецизно објашњене или нису уопште навођене као могуће форме изражавања ове реченичне функције, дајући при том прецизну анализу услова у којима се те форме јављају у наведеној функцији.

Кључне ријечи: логички субјекат, синтакса падежа, Ковачевић

Проф. др Милош Ковачевић уопште јавности, а немоли научној толико је добро познат да би потпуно редундантно било говорити о томе шта све подразумијева његово дјело. Ми смо се за овај рад определијели да се осврнемо на морфосинтаксичку област функције падежа, и то, с обзиром на обухватност коју подразумијева тема, ограничили смо се само на најновије научне резултате које је Ковачевић остварио расвјетљавајући услове у којима се приједлошко-падежне конструкције остварују у функцији логичког субјекта. Осим о досад неиздвојеним конкретним формама изражавања логичког субјекта, Ковачевић је анализирао и коришћење самог термина *логички субјекат* у неким савременим граматикама у цјелокупном контексту употребе овог термина у историји

* svetlana.b.panic@gmail.com

србистике, па ћемо за ову прилику приказати три Ковачевићева рада: *О термину субјекат у србистици*, *Конкурентност једног типа предлошког генитивног, акузативног, инструменталног и локативног логичког субјекта* и *Логички субјекат изражен предлошким инструменталом*. Радови су објављивани и појединачно, а Ковачевић их обједињује у својој књизи *Српски језик под лупом науке* (2017). Овдје још наглашавамо да смо неке од примјера обилног Ковачевићевог корпуса на којем је проведена анализа преузимали директно, док су неки прављени према моделима из корпуса који су за потребе приказа били преобимни.

У првом наведеном раду проф. Ковачевић расправља о најприкладнијем термину за неноминативни субјекат. У обимној историји питања обухваћени су сами почеци уопште констатовања постојања субјекта и предиката у реченици. Ковачевић полази од Аристотела и Апологија Дискола који су констатовали постојање категорија субјекта и предиката, додајући да су сами ови термин латинског поријекла, а представљају преводе грчких термина *хипокејменон* и *категоруменон*. У србистици су латински термини *субјекат* и *предикат* првобитно били преведени терминима *подмет* и *прирок*. Истражујући историју ових термина, Ковачевић код Маретића налази да је за њих заслужан Ђура Даничић, који их уводи у терминологију српске синтаксе, и ови ће термини искуључиво бити коришћени у српским граматикама 19. вијека, а термини *субјекат* и *предикат* појављују се само понегдје у фуснотама као објашњења термина *подмет* и *прирок* из текста¹. 20. вијек пак до своје половине користи конкурентно оба пара појмова, „мада су примарни латински називи” (Ковачевић 2017: 159), а за примјере Ковачевић наводи средњошколске граматике Илије Лалевића и универзитетска предавања Александра Белића. Од средине 20. вијека превладавају латински термини, код Хрвата нарочито.

За само коришћење и значење термина субјекат Ковачевић наводи да се он у граматикама 19. вијека „одређује искључиво морфосинтаксички – преко форме номинатива”, додајући: „Тако и Даничић (1858) и Новаковић (1894) и Маретић (1963 [1899]) субјектом сматрају само конгруентни номинативни субјекат, док реченице у којима имперсонални глагол искључује навођење номинативне форме субјекта сматрају бесубјекатским реченицама или реченицама без подмета” (Исто: 160). Ковачевић наводи да је било граматичара који су констатовали да субјекат може доћи и у генитиву односно акузативу, но ни они термилошки такве субјекте не раздвајају од конгруентног номинативног субјекта. Термилошко разликовање започиње се почетком 20. вијека. Анализирајући 10. издање (1928) Маретићеве средњошколске грама-

¹ Ковачевић у раду прецизно анализира граматике 19. вијека: *Србску синтаксу* из 1858. године Ђуре Даничића, *Извод из српске граматике, IV део граматике: Синтакса* из 1864. године Јована Бошковића, те *Српску граматiku* Стојана Новаковића, издања из 1879. и 1894. године.

тике, Ковачевић запажа да овај аутор субјекте исказане номинативном назива *правим* или *граматичким*, док за субјекте који у примјерима долазе у генитиву и дативу назива *логичким*, односно *субјектима по смислу*. Од ове Маретићеве граматике готово сви граматичари и синтаксичари издвајају примјере у којима се региструје постојање неноминативног субјекта, за који се у 20. вијеку дају различити термини, а Ковачевић у фусноти прецизно наводи издања и ауторе граматика у којима је термине пронашао, па се тако наводе термини *логички субјекат*, *семантички субјекат*, *психолошки субјекат*, *рекцијски субјекат*.

У наставку рада Ковачевић прецизно одређује услове за реализацију логичког субјекта: „Тек кад глаголски или неглаголски (копулативни) предикат у форми трећег лица једнине средњег рода својим семантичким карактеристикама искључи могућност навођења номинативног облика супстантивне ријечи у средњем роду, стичу се услови за реализацију имперсоналне реченице како оне апсолутно бесубјекатске, тако и оне са неграматичким, дакле, логичким или семантичким субјектом. *Имперсонална форма предиката тако је хомоформна с персоналном предикатском формом номинативног неутрумског сингуларног субјекта*” (Исто: 161). Из овога проистиче да навођење номинативног субјекта искључује функцију логичког субјекта, односно искључује се могућност појаве двојаког субјекта.

За форме изражавања логичког субјекта у литератури су дуго издвајани били само бесприједлошки генитив, датив и акузатив. У савременој литератури, и то у двјема граматикама – Антонић (2005) и Пипер, Клајн (2013), појавила су се и мишљења према којима се и приједлошко-падежним формама може изразити функција логичког или семантичког субјекта, али се у овим граматикама посеже искључиво за критеријумом могућности реченичног преобликовања падежног или приједлошко-падежног члана реченице у номинатив. Ковачевић се критички осврће на овакве ставове јер изостаје њихова критеријална утемељеност: „критеријум моделски неутемељене синтаксичке трансформације укинуо је важење критеријума морфолошког облика предиката, критеријума 'реченица са блокираном позицијом субјекта' (Вуковић 2002), критеријума синтаксичке функције, и критеријума морфолошко-синтаксичке диференцијације граматичког и логичког субјекта” (Исто: 164), наглашавајући да је при томе дошло и до огрешења при самој употреби термина семантички/логички субјекат, односно будући да је ту ријеч о семантичкој анализи реченице, прикладнији термини били би *агенс* или *псеудоагенс*. Ковачевић за оваква мијешања критеријума синтаксичке и семантичке анализе стриктно наводи да се не смију дешавати, што у научним радовима не дозвољавају методолошки, а у стручним радовима и граматикама додатно и методички разлози.

Ковачевић се у овом раду осврнуо и на термин *психолошки субјекат* у србистици. Он наводи да Стевановић овај термин употребљава синонимно са термином логички субјекат, али највише пажње посвећује томе како овај

термин употребљава Белић. Анализирајући Белићева запажања у дијелу *Универзитетских предавања из савременог српскохрватског језика. Библиографија радова* који се односи на синтаксу, Ковачевић закључује да је за Белића „психолошки субјекат значењски неподударан и са граматичким и са логичким или семантичким субјектом како оним из теорије реченичних чланова, тако и оним из теорије ’семантичких улога’” (Исто: 167), према чему ови термини припадају различитим теоријама које имају своје критеријуме и треба пазити да се „не помешају”.

На самом крају рада Ковачевић се осврће и на Катичићеву анализу појмова *обавијесни субјекат* и *предикат*, који полази од грчких термина *хипокејменон* и *категоруменон*, закључујући такође да термине *субјекат* и *предикат* треба користити у значењу граматичког субјекта и предиката, а за значење обавијесног субјекта и предиката предлаже термине *тема* и *рема*. Са овим се Ковачевић слаже наглашавајући да су граматичко рашчлањивање и актуално рашчлањивање реченице „сасвим два различита плана анализе” (Ковачевић и др. 1991: 118).

Из свега се може закључити да термин *логички субјекат* не треба користити у више значења према различитим теоријама анализе реченице, односно да овај термин треба да остане искључиво резервисан за синтаксу реченичних чланова.

У раду *Конкурентност једног типа предлошког генитивног, акузативног, инструменталног и локативног логичког субјекта* Ковачевић се поново осврће на савремене граматике, нарочито аутора Антонић (2005) и Пипера и Клајна (2013), у којима се игноришу критеријуми морфолошке форме предиката, присуства граматичког субјекта и синтаксичке функције, а једини критеријум на основу кога се одређује функција логичког/семантичког субјекта јесте критеријум могућности „преобликовања неког падежног конституента реченице у номинатив (Ковачевић 2017: 175). Наводећи велики број примјера Ковачевић показује како у том случају функција великог броја приједлошко-падежних конструкција може да се одреди као семантички субјекат, што сматра недопустивим јер се једним непрецизно постављеним критеријумом ниште традиционално успостављени јасни критеријуми.

Користећи се критеријумима граматике реченичних чланова, Ковачевић у наставку анализира моделе имперсоналних реченица са логичким субјектима израженим локативом са приједлогом *на*, генитивом са приједлогом *до*, инструменталом са приједлогом *пред* и акузативом са приједлогом *на*.

Међу овим моделима којима се Ковачевић бави у србистици и сербокроатистици у функцији логичког субјекта једино се помиње локатив са приједлогом *на*. У својој анализи аутор уобичајено полази од историје питања, према којој је прва на субјекатско значење локатива указала Т. Батистић у

монографији *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku* (1972), издвајајући реченични модел у коме се са глаголом *бити* који уводи зависну клаузу са везником *да* у функцији субјекта јавља локатив са приједлогом *на*. Литература о овој синтаксичкој појави не даје много података и углавном се овакве конструкције посматрају као двоклаузалне, у којима је прва клауза састављена од логичког субјекта израженог локативном са приједлогом *на* и глагола *бити* у предикату, док зависна реченица уведена везником *да* чини другу, најчешће посматрану као зависну предикативну клаузу. Највећу пажњу Ковачевић посвећује статусу само глагола *бити*, што даље утиче на статус саме зависне клаузе. Глагол *бити* у оваквој конструкцији најчешће се семантички посматра као копула, због чега се зависна *да*-клауза и одређује као предикативна. Као потврду томе Ковачевић издваја и могућности према којима се *да*-клауза може номинализовати. Међутим, тим поступком се од примјера *На нама је да одлучимо* добија реченица *На нама је одлука* (Исто: 180), у којој онда именица добијена номинализацијом не врши функцију предикатива, него граматичког субјекта, што потврђује критеријум конгруенције субјекта и предиката, а то на крају значи да *да*-клауза у почетном примјеру не може имати статус предикативне зависне клаузе јер њен еквивалент не може бити граматички субјекат.

Критеријумом конгруенције лица замјенице у локативу и глагола у презенту, те критеријумом употребе и множења негација Ковачевић даље закључује да „дата реченица није двоклаузална зависносложена реченица, није, дакле, реченица с двама предикатима, него проста монособјекатска и монопредикатска реченица, са сложеним глаголским предикатом који се састоји од глагола *бити* и допуне *да+презент*” (Исто: 181), или моделом изражено *На+lok+biti (impers)+da+prezent*, додајући да је субјекат ту „необходно логички” јер је предикат у имперсоналној форми.

Аутор даље анализира конкурентност оваквих конструкција са конструкцијама са имперсонално употријебљеним глаголом *требати*, наглашавајући да им конкурентност омогућава њихово деонтичко значење које носе управо глаголи. Разлика је управо у типу субјекта јер се уз глагол *требати* остварује граматички субјекат (*На нама је да одлучимо* → *Ми треба да одлучимо*). Међутим, Ковачевић показује да се и уз глагол *требати* може употријебити логички субјекат, али у дативу, нпр. ... *не треба му да прави политичке странке*, који је замјенљив номинативном формом граматичког субјекта – *Он не треба да прави политичке странке*. Анализом конкурентних модела управо преко деонтичког глагола *требати* аутор потврђује закључак да је конструкција са глаголом *бити* моноклаузална са логичким субјектом у форми локатива са приједлогом *на* и сложеним глаголским предикатом у коме имперсонална форма глагола *бити* има деонтичко значење.

Глагол *бити* у овом значењу јавља се у још два реченична модела – у апсолутно бесубјекатским реченицама у конструкцији са инфинитивом, често и са приједлогом *за* (модел: *(За) очекивати је да ће доћи*), те у имперсоналним реченицама са логичким субјектом у дативу (модел: *Шта нам је чинити*). Ови модели показују да се уз глагол *бити* у деонтичком модалном значењу у функцији сложеног глаголског предиката као допуна може јавити и инфинитив и конструкција *да+презент*, али овакве конструкције никада нису замјенљиве. Са друге стране, логички субјекат изражен локативом са приједлогом *на* конкурентан је са супстантивизираном присвојном замјеницом у облику средњег рода и у једнини (*На мени је само да возим* → *Моје је само да возим*). У овом случају супстантивизирана замјеница конгруира са предикатом, па се онда тај реченични модел не остварује као имперсонални већ као персонални, дакле замјеница има функцију граматичког субјекта. Ковачевић на крају додаје да су ови модели конкурентни само у случају када је субјекат изражен замјеницом, док у ситуацијама када је логички субјекат изражен именицама замјена није могућа.

Ковачевић у наставку рада анализира још неке приједлошко-падежне форме којима се може замјењивати локатив са приједлогом *на* у функцији логичког субјекта. Оваквом локативу потпуно је конкурентан генитив са приједлогом *до*, а ова конкурентност остварује се у неизмијењеном реченичном моделу (*На нама је да одлучимо* → *До нас је да одлучимо*), дакле са имперсоналном формом глагола *бити* са деонтичким значењем, коме приједлог *до* додаје и семантику ефектора. Из овога проистиче да је овим двјема конкурентна и форма супстантивизиране замјенице средњег рода у једнини када је логички субјекат изражен замјеницом.

Аутор издваја и инструментал са приједлогом *пред* у функцији логичког субјекта као форму конкурентну и генитиву са приједлогом *до* и локативу са приједлогом *на* (*Пред нама је да одлучимо* → *На нама је да одлучимо* → *До нас је да одлучимо*). Специфичности ове конструкције су у томе што примјери негиране форме нису обични за српски језик, а Ковачевић сматра да овакви имперсонални модели са инструменталом са приједлогом *пред* настају елиптирањем персоналне реченичне конструкције са експлицираним именицама *затак* или *обавеза* у позицији граматичког субјекта.

На крају, претходно посматраним формама логичког субјекта Ковачевић као конкурентан наводи и акузатив са приједлогом *на*. У овом случају лексичка структура сложеног глаголског предиката је унеколико измијењена – конструкција *да+презент* сада долази као допуна глаголском изразу *ред је*, који такође има деонтичко значење. Осим тога, позиција логичког субјекта у овом случају није строго блокирана, односно овакав логички субјекат може се наћи и испред глаголског израза *ред је* и иза њега, док је субјекат изражен лока-

тивом, генитивом и инструменталом са наведеним приједлозима обавезно мора стајати прије глагола. Специфичност овог сложеног глаголског предиката (*ред је+да+презент*) огледа се и у томе што субјекат може конгруирати са изразом *ред је* и у том случају ријеч је о логичком субјекту, а може своју конгруенцију остварити и са презентним обликом допунске глаголске конструкције, када се налази у функцији граматичког субјекта, али, закључује Ковачевић, ријеч је о хибридном моделу „чији му имперсонални први дио даје статус имперсоналног модела без обзира на присуство конгруентног субјекта, јер то присуство, као и код модела са глаголом *требати*, искључује имперсонална компонента модела (*требати*, односно *ред је*)” (Исто: 189).

У раду *Логички субјекат изражен предлошким инструменталом* Ковачевић се бави анализом форми инструментала са приједлозима *са* и *међу* у функцији логичког субјекта и то користећи семантички поткритеријум према коме издваја подтипове:

- „1) конструкције с прилошким имперсоналним предикатом (тип: *С нама је готово/свршено*);
- 2) конструкције са егзистенцијалним имперсоналним предикатом (тип: *С нама нема неизвјесности*);
- 3) конструкције с деонтичким имперсоналним предикатом (тип: *С тим се није шалити / Не треба шалити*);
- 4) конструкције с предикатом имперсонализованим ријечцом *се* (тип: *Са његовом кандидатуром се закаснило; Шушкало се међу продавцима*);
- 5) конструкције с имперсоналним предикатом ’неконтролисаних догађања’ (тип: *Шта се с њим догађа? Шта је с њим?*)” (Исто: 195).

У првом издвојеном подтипу Ковачевић издваја неколике могућности реченичних конструкција у којима се логички субјекат изражен инструменталом са приједлогом *са* остварује у имперсоналним реченицама са прилошким предикатом састављеним од трећег лица једнине средњег рода презент глагола *бити* и прилога и прилошких израза у позицији предикатива. Прије свега он издваја специфичне конструкције са прилозима *готово* и *свршено* у предикативу (*Са нама је готово/свршено*). Имперсоналне конструкције замјењиве су персоналним, али нису потпуно синонимне најприје због тога што конструкције са инструменталом имају фразеологизирано значење, и то, према значењима која аутор издваја из *Речника српског језика* Матице српске (2007), ако се појам у инструменталу односи на живо – *неко је пропао*, а ако се односи на неживо – *нечега више нема*. Нешто другачије функционишу овакве реченичне конструкције у којима је предикатив изражен неким начинским прилогом или прилогом *друкчије/другачије* (*Са мном је тако*). У овом случају не долази до фразеологизације конструкције – логички субјекат има значење

референта који је „укључен у стање обиљежено датим прилогом”. Аутор затим анализира примјере у којима се у функцији предикатива налази прилошки израз у *реду*, који и сами могу бити праћени неким прилогом или прилошки употребљеним другим лексемама, а такође имају идиоматизовано значење (*Са њим нешто није у реду* → *Он има неких проблема*). Фрезоологизовано значење ових израза потврђују и конструкције у којима позицију предикатива попуњава прилошким изразу у *реду* еквивалентна именица *проблем* (*С нама је проблем у томе што...*).

У овом подтипу Ковачевић издваја и неке глаголе који су значењски блиски глаголу *бити* употребљеним у имперсоналном прилошким предикату. Тако издваја конкурентне реченичне конструкције са глаголом *ваљати* у одричном облику (*С њим нешто не ваља* → *С њим нешто није у реду*), те конструкције са семикопулативно употребљеним глаголима *ићи*, *поћи* и *кренути* уз које се у позицији предикатива остварују квалитативни начински прилози *тешко*, *лако*, *боље* и сл. (*С овим ће ићи тешко*).

У другом подтипу Ковачевић издваја фрезоологизоване конструкције са егзистенцијалним имперсоналним предикатом, који подразумијева одричне облике глагола *имати* и *бити* и предикатив изражен девербативним именицама *шала* и *зезање* или деадјективним именицама *неизвјесност* и *перспектива* (*С нама нема шале*). Насупрот њима нефрезоологизоване конструкције остварују се са логичким субјектом израженим инструменталом са приједлогом *међу* који захтијева потврдни облик глагола *бити* у егзистенцијалном значењу допуњен количинском лексемом (најчешће прилогом) (*Зашто је све мање првог ентузијазма међу неким значајним водитељима?*).

У трећем подтипу аутор анализира такође фрезоологизоване конструкције с деонтичким имперсоналним предикатом састављеним од глагола *требати* или глагола *бити* у деонтичком значењу *требати* и допуне у форми инфинитива другог глагола, најчешће глагола *шалити се/зезати се* (*С њим се не треба шалити/ С њим се није шалити*), прецизирајући и нијансу деонтичког значења глагола *требати*, па тиме и глагола *бити*, и семантичке типове лексема у инструменталу са приједлогом *са* које врше функцију логичког субјекта.

Као посебан подтип Ковачевић издваја и конструкције с предикатом имперсонализованим ријечцом *се*, у којима имперсонализација за посљедицу има замјену граматичког субјекта логичким израженим инструменталом са приједлозима *са* и *међу* (*Закон увелико касни* → *Са законом се увелико касни*; *Студенти причају о томе* → *Међу студентима се прича о томе*). Имперсоналне и персоналне форме међусобно су еквивалентне, самим тим и конкурентне, осим мањег броја фрезоологизованих примјера које не дозвољавају конверзију са истим глаголом ((*С*) *Њима се никад не зна* → *Они никад нису предвидљиви*).

Коначно, као посљедњи подтип издвајају се реченичне конструкције с имперсоналним предикатом израженим глаголима са значењем „неконтролисаних догађања” – *десити се*, *догодити се* и *бити* у значењу *догодити се* (*Шта се с тобом дешава!* / *Шта се с тобом догодило!* / *Шта ће с тобом бити*). У случају коришћења глагола *бити* у овом значењу, сматра Ковачевић, нужна је упитна реченична форма, док је она при употреби глагола *десити се* и *догодити се* само уобичајена, не и нужна. Осим тога аутор показује и да је у свим случајевима анализираних примјера са глаголима *десити се* и *догодити се* инструменталу са приједлогом *са* у позицији логичког субјекта конкурентан бесприједлошки датив, док ова конкурентност није могућа у свим примјерима са глаголом *бити*.

Из свега приказаног прије свега закључујемо да термин логички субјекат треба да се користи искључиво морфосинтаксички како то у србистици и преовладава, затим да осим традиционално издвојених бесприједлошких форми генитива, датива и акузатива у функцији логичког субјекта могу да се нађу и приједлошко-падажне конкурентне форме локатива са приједлогом *на*, генитива са приједлогом *до*, инструментала са приједлогом *пред* и акузатива са приједлогом *на* у деонтичким имперсоналним моделима реченица, те да постоји и пет семантичких подтипова имперсоналних облика предиката уз које се у функцији логичког субјекта јавља инструментал са приједозима *са* (фреквентније) и *међу*. Овим Ковачевић даје изузетан допринос синтакси реченичних чланова у србистици освјетљавајући теме које су биле или никако или тек површно обрађиване, односно ови радови прије свега прецизирају употребу термина *логички субјекат*, а затим освјетљавају, допуњују и заокружују каталог форми којима се може та функција може исказати.

ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић 2017:** М. Ковачевић, *Српски језик под лупом науке*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ковачевић и др. 1991:** М. Kovačević, Ђ. Rebić, Ј. Baotić, М. Okuka, *Naš jezik za 3. razred srednjih škola*, Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Пипер/Клајн 2013:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симић/Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен, Никшић: Филозофски факултет – Јасен, Подгорица: Црногорски универзитет.

Станојчић/Поповић 1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.

NEW VIEWS OF MILOŠ KOVAČEVIĆ ON THE FUNCTION OF CASES IN THE PRESS

Summary

The article presents three papers by Professor Miloš Kovačević which treat the term logical subject, and prepositional-case forms in the logical subject function which are either not explained accurately enough or not at all listed as the possible forms of expression of this sentence function, supplying a detailed analysis of the conditions under which those forms occur in the mentioned function.

Keywords: logical subject, case syntax, Kovačević.

Svetlana B. Panić